

Ökológia és etika

Gondolatok a könyvtárban

Fokozódó szellemi izgalommal olvastam végig Valter Roman bátor, újíto-termékenyítő gondolatokban gazdag cikkét a társadalom és a természet viszonyáról (*Viitorul social*, 1975. 1.) A téma, a természeti környezet szennyeződésének veszélye, tulajdonképpen már nem új. Derülő vagy apokaliptikus módon értelmezve, az ökológiai válság ma kétségtelenül a világközvélemény érdeklődésének gyújtópontjába nyomult. Valter Roman írásának újszerű értékét a megközelítés eredetisége, a szerző átfogó látószöge s azok az eddig fel nem ismert koordináták szavatolják, amelyek között a jelenséget vizsgálja. A rendszerelmélet követelményeinek megfelelően azt javasolja, hogy az említett viszonyt az ember—társadalom—természet, illetve az ember—társadalom—természet (Föld)—kozmosz összefüggéseiben, a tudományos-műszaki forradalom perspektívájában elemezzük. Mégpedig úgy, hogy számolva az ellentétes társadalmi rendszerek meghatározta különbségekkel, a veszély s a megoldások összemberi, globális jellegét tudatosítsuk.

Emlékszem, évekkal ezelőtt, az első holdrészállások idején mélyen megragadt Günther Anders figyelmeztetése, hogy a „negatív pionír”-ként kezelt űrhajósoknak vigyázó szemeket főként vissza, a Földre kellene vetniük, mert ez az optika igen hasznosnak bizonyulhat sok itteni probléma megoldásában. Földgolyóbusunk látványa az űrben valóban fenséges lehet, de túl az esztétikai gyönyörön, ez az élmény arra int, hogy elhagyva a Terrát, továbbra is foglyai maradtunk. Sorsunk — legalábbis egyelőre — hozzá, a földi természethez van kötve. Ez a sors viszont közös, és egyre inkább azzá válik. A távoli bolygók felé utazó homo viatornak muszáj észrevennie, hogy a létét és fennmaradását biztosító hatalmas űrhajóként is felfogható Föld valóban parányi porszem a mindenségben. Terjedelme, erőforrásai korlátozottak. Jean Dorst, aki okos-szakyszerű cikkében (*Problèmes actuels de la biosphère*. Diogène, 1974. 87.) a földi dolgok végességét a természetkutató kompetenciájával hangsúlyozza, arra buzdít, vonjuk le a közös lételemünk oszthatatlan adminisztrálásából származó, megkerülhetetlen következtetéseket.

Ez a feladat viszont — többek között — azt jelenti, hogy a nemzetközi méreteken folyó osztályharc, illetve a békés együttélés elve és politikája számos vonatkozásban újragondolandó, s az újrafogalmazás alapján kell a sürgető gyakorlati megoldásokat megtalálni. Tény, s ennek felismerése ma már átment a köztudatba, hogy a harmadik évezred küszöbére érkező emberiséget foglalkoztató súlyos problémák (kimerülő nyersanyagforrások, az élelmezés, a demográfia, a környezetszennyeződés) csak planetáris megközelítéssel orvosolhatók, természetesen a kor jellegzetes ellentmondásának, a tőkés világ és a szocializmus ellentétének kontextusában. A tudományos-műszaki forradalomnak s annak, amit *ökológiai forradalomnak* nevez, nincs osztályjellege — állapítja meg Valter Roman. A tőkés monopóliumokat, az imperializmust azonban nagy felelősség terheli a talaj, a víz, a levegő szennyeződéséért, az energiatartalékokat felélő rablógazdálkodásért. A szocializmus, pusztá léténél fogva, még nem garantálja az ökológiai egyensúly helyreállítását. Ezen a téren sincs egyértelmű, automatikus kapcsolat a termelési viszonyok jellege s az élet minden vonatkozásában megnyilvánuló haladás között. Az új társadalom kínáló kedvező lehetőségeket megfelelő koncepció alapján kifejtett tudatos erőfeszítéssel kell valóra váltani.

A történelme kritikus szakaszába érkezett emberiségnek „a túlélés tudományá”-ra van szüksége. A Római Klub — joggal sok bírálatot kiváltó — első jelentéséé az érdem, hogy hibái, téves következtetései ellenére komolyan ösztönözte e tudomány megszületését. És tette ezt azzal, hogy dramatizálta az emberi kör-

nyezet végeességéből származó problémákat. Pavel Apostol, aki a jövőkutató nemzetközileg elismert szaktekintélyével ír a Római Klub régi és új jelentéséről (*Era socialistá, 1975. 4.*), megállapítja, hogy az első, a Meadows-féle, *The Limits to Growth* című jelentés már valóságos mutációt idézett elő a nemzetközi közvéleményben. Meadows és társai, noha tévesen homogénnek tekintik a világot, noha csak a fejlett kapitalizmus keretei között elmélkednek, és mellőzik a fejlődő országok érdekeit, felszínre hozták, hogy ellentmondás van a Föld s általában az emberi lehetőségek végeessége, valamint a gazdasági növekedés — tőkés profitszerzéstől is hajtott — határtalan fokozására irányuló tendenciák között.

Az új jelentés, Mihajlo Mesarović és Eduard Pestel munkája, már találó címével is rendkívül figyelemfelhívó: *Válaszunk az emberiség (1974)*. Szerzői tanultak a Meadowsék hibáit támadó bírálatokból. Tekintettel vannak a mai világ különböző fejlődési szintekre jutott és eltérő sajátosságokat mutató zónáira; nem szorítkoznak pusztá ténymegállapításra, hanem — scenáriumok felvázolásával — a jövő alakulását is kutatják. Elismerik, hogy a fenyegető veszélyek elhárítására nem elegendők csak a műszaki megoldások, látják, hogy társadalmi reformokra is szükség van. És végül szemléletük ugyancsak változott elődjekhez viszonyítva, nem a növekedést általában, hanem csak az ún. „rákos növekedés“-t akarják megállítani. A csak mennyiségi növekedést fetiszizáló felelőtlen, s a beláthatatlan, illetve igen jól előrelátható következményekkel nem számoló irányzatnak kiáltanak „megállj“-t, hogy a minőségi mozzanatra helyezze a hangsúlyt, a „szerves növekedés“ mellett szálljanak síkra.

A válaszütra érkezett emberiségnek fordulatot kell tehát végrehajtania. Ebben az értelemben beszél Valter Roman az *ökológiai forradalomról*, amelynek kibontakozását a társadalmi forradalmak és a tudományos-műszaki forradalom korában, ezekkel összefüggésben elkerülhetetlennek tartja. Sürgeti e fordulat igényelte elmélet kidolgozását, mert úgy látja, hogy az ökológiai forradalom nem csupán tudományos és műszaki jellegű lesz, hanem radikális társadalmi-politikai és etikai döntéseket, átalakulásokat követel.

Új szemléletre van mindenekelőtt szükség, új módon kell a természethez való viszonyunkat felfognunk. Bertrand de Jouvenel 1965-ben erről a következőket írta: „Kapcsolataink a természettel mennyiségi tekintetben igen megnövekedtek, ez viszont olyan felelősségérzetet követel, amelyre eddig a legmodernebb gondolkodás sem volt képes bennünket megtanítani.“ Kétségtelen, hogy a Mesarović-Pestel-féle jelentés szellemében szintén ott munkál a pusztá mennyiségi ismérveket kiszorító minőségi kritériumok sugallta új társadalompolitikai célok és értékek sürgetése. A Római Klub második jelentéséből kiviláglik, hogy a javallt megoldások csak abban az esetben válnak operatívakká, ha a gazdasági intézkedéseket politikai és kulturális lépésekkel egészítik ki.

Ami az ember és természet viszonyának újraértelmezését illeti, szakítani kell azzal a hagyományos filozófiai szemlélettel, amely az ember uralmát a természet erői fölött valaminő szembenállással, valaminő ellenséges magatartással rokonította. Jean Dorst, aki ezt a követelményt megfogalmazza, megjegyzi, hogy Spinoza nem sorolható a természetbölcselelőknek ebbe a kategóriájába, panteizmusa megóvta ettől. Persze, vitatható, tényleg ellenséges viszonyulásról van-e szó, mint ahogyan erősen vitathatók az e magatartás motivációját értelmező nézetek is. Dorst például úgy látja, hogy a természettel való szembehelyezkedés mélyén a természettől való ősi félelem atavisztikus maradványai húzódnak meg, Erich Fromm pedig, aki legújabb könyvében (*The Anatomy of Human Destructiveness, 1973*) az emberi destruktivitást boncolgatja, a rombolást (ami a természeti környezet pusztításában is megnyilvánulhat) „a kibernetikus ember növekvő patológiájára“ vezeti vissza. Az önmagától, másoktól elidegenített ember — fejtegeti Fromm —, aki egy totálisan technicizált világot teremtett magának, érzelem nélküli automatává válik. Fél és unatkozik, ebből pedig a rombolásba menekül. A mélylélektan azonban nem ad, nem is adhat egymaga olyan kulcsot a kezünkbe, amely megnyitja előttünk a probléma megfejtéséhez és az új viszonyuláshoz vezető utat. Tény, hogy az ember a bioszférát az ún. antroposzférával, illetve technoszférával helyettesíti, és sokan azt hiszik, hogy ez a mesterséges környezet pótolni képes a természetet. Az ökológiai forradalmat megalapozó új felfogás feladata, hogy lebontsa ezeket az eltorzult nézeteket, és felszámolja a rájuk épülő magatartásokat. Az új elmélet fogja nyomtatékosan tudatosítani azt is, hogy a természet az ember szövetségese, barátja és eltetője. Az emberre vár most, hogy jótékony beavatkozásával helyreállítsa az általa megbontott ökológiai egyensúlyt, azt a természetes anyagcserét, amelyet súlyosan veszélyeztet.

Mi a szerepe az új elmélet kidolgozásában a társadalomtudományoknak, különösképpen pedig a marxizmusnak?

A társadalomtudományok nyilván nem maradhatnak a tudományos-műszaki forradalom sodrásán kívül. A tudomány forradalma rájuk is vonatkozik; lépést kell tartaniuk a megismerés felgyorsult ütemű fejlődésével, az elmélet és a metadológia gyökeres átalakulásával. Ezek a követelmények még hatványozottabban érvényesíthetők a marxizmussal, a kor adekvát filozófiájával kapcsolatban. A szüntelen megújulására, korszerű továbbfejlődésére vonatkozó elvárások ugyanis csak termékenyítően sarkallhatják immanens mozgását meghatározó alkotó lényegét.

Ami a marxizmus és a természeti környezet viszonyát illeti, Marxtól nem maradt idegen az a problematika, illetve kutatási ág, amelyet Ernst Haeckel 1866-ban ökológiának nevezett el. Marx természetesen még csak kialakulásuk kezdeti szakaszában figyelhette meg a mára oly aggasztó méreteket öltő jelenségeket, de már *A tőke* első kötetében utal arra, hogy a városi lakosság gyors növelésével a tőkés termelés megzavarja az ember és a természet anyagcseréjét, s a talaj termékenységét veszélyezteti. Hangsúlyozza, hogy a tőkés mezőgazdaság haladása elválaszthatatlan a talaj kifosztásától, termékenységének csökkenésétől.

A fenyegető ökológiai válság csak a Marx halála után kialakult monopolkapitalizmus, a kései tőkés rend ellentmondásai közepette lépett fel, s így jogos az igény, hogy a mai marxistáknak komoly elméleti erőfeszítést kell tenniük, hogy — több tételük és fogalmuk újraértelmezésével — megfelelő magyarázatokat és megoldásokat nyújtsanak. Gunnar Skirbekk, aki két tanulmányban (*Praxis*, 1973. 2—3.; *Esprit*, 1974. 11.) feszegeti ezt a kérdést, úgy látja, hogy újra kell fogalmazni a „természeti feltételek” kategóriáját, illetve megnövekedett szerepét a termelőerők és termelési viszonyok mellett, s a jelenkor követelményeinek, az ökológiai krízisnek megfelelően kell a marxista válságelméletet korszerűsíteni. Valter Roman viszont joggal sürgeti a szükségszerűség—szabadság viszonyának elméleti továbbfejlesztését a tudományos-műszaki forradalom jegyében. Korszerűsítésre vár továbbá — véleményem szerint — az a marxista tétel is, hogy a külső természetet átalakítva, az ember önmagát is módosítja. A tétel változatlanul érvényes, de továbbgondolva nem tagadhatjuk, hogy a természetpusztító emberi beavatkozás már magát az emberi nemet veszélyezteti. Az ember annak a lénynek bizonyult, aki — kivételes módon — egy olyan mesterséges környezetet tudott létrehozni, amely már-már lényegét fenyegeti.

Az ökológiai forradalom megszabta elméleti tennivalók közül számomra az etikaiak a legnyugtalanítóbbak. A műszaki civilizáció fejlettsége és az erkölcsi szint között feszülő ellentét, amelyet már a század több világosan látó kultúrkritikusa észlelt, napjainkban súlyos problémává vált. Igazat kell adnom azoknak, akik felismerték, hogy nincs még a modern technika erejével arányban fejlett etikánk. A tőkés, illetve a harmadik világ viszonylatában teljesen érthető az indiai Council on Cultural Relations rendezvényén előadó Günter Grass keserű megállapítása: „Az atomhasítók, az eget ostromlók, azok, akik oly pontosan táplálják komputerjeiket, és összegyűjtöttek, kiértékeltek minden elképzelhető adatot, képtelenek arra, hogy e világ gyermekeit kielégítően táplálják.” (*Die Zeit*, 1975. 9.)

A biztatóan fejlődő marxista etika oroszánrészt vállalhat az ökológiai forradalom szerves részét alkotó erkölcsi szemlélet, a korparancsként jelentkező s a kultúra, a szépség, a mérték valőrjeit előtérbe helyező új értékrend kidolgozásában. Megvan hozzá — az elhivatottság mellett — minden adottsága. „A szerves növekedés etikájá”-nak nevezném ezt az erkölcostant, fő normáinak pedig *a természettel való szolidaritást, az iránta megnyilvánuló magas fokú felelősséget* kell hirdetniük, annak tudatosításával, hogy ez végső soron a következő nemzedékek iránt tanúsított kötelező felelősséget jelenti.

A tudományos-műszaki és az ökológiai forradalom színvonalán mozgó etika nem kerülheti meg az eszköz—cél viszony új módon történő felvetését sem, hiszen számolni kell azzal — állapítja meg Skirbekk —, hogy a mai hiperfejlett, önállóult eszközök már nem szolgálják többé eredeti céljukat. Olyan hatalmak, hatósugaruk van, hogy kicsúszhatnak az ember — céljai megszabta — ellenőrzése alól. Eppen ezért az új erkölcsi szemlélet az *eszközök humanista kritikáját igényli*.

A marxista etika elhivatottságát az körülmény is támogatja, hogy az ökológiai forradalom meghatározta feladatok megvalósításában a más humanizmusokkal folytatott dialógus nyújtotta előnyökre, ösztönzésekre is támaszkodhat. Ebben az összefüggésben hiszem, hogy Albert Schweitzer születésének centenáriumáról a legméltóbb módon úgy emlékezünk meg, ha az *élet tiszteletének maximális felelősséget sugalló tanítását* a szerves növekedés etikájában tovább éltejük.

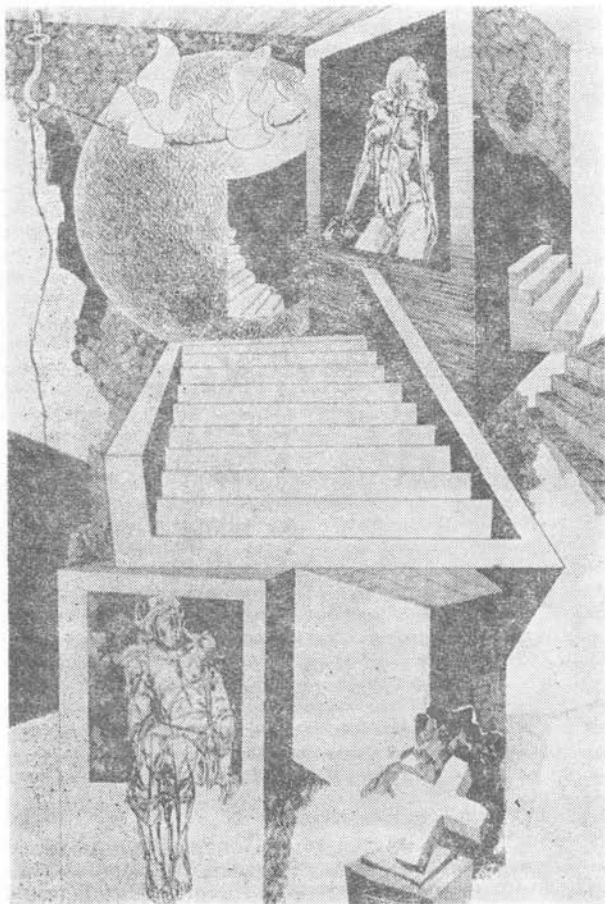
Az éhező indiai gyermekek Günter Grassban George Orwell 1984 című riasztó vízióját idézik fel. A német író borúlátóan ítéli meg az élelmiszerhiánnyal küzdő harmadik világ, közvetve pedig az emberiség jövőjét, s nyilván pesszimizmusát

az angol szerző negatív utópiájával kívánja igazolni. Orwell pesszimizmusa azonban nem egyértelmű. Az újabb értelmezések éppen azt emelik ki, hogy elutasította a konzervativizmusnak, a reakciónak kedvező, tétlenségre készítő borulását. (Vö. Valerie Simons: *A Reconsideration of Orwell's 1984: The Moral Implications of Despair. Ethics*, 1974. 4.)

Reményvesztetten valóban nem lehet az ökológiai válsággal megküzdeni. Ezért rokonszenves Erich Fromm „radikális humanizmusa“. Ez ugyanis elutasítja mind a pesszimizmust, amely azt sugallja, hogy „nincs mit tenni“, mind a felelőtlen derülést, amely viszont váltig hangoztatja, hogy „nincs szükség semmilyen cselekvésre“. A szerves növekedés etikájában — többek között — annak a Robert Jungknak a kihívásként meghirdetett reális optimizmusát értékesíthetjük, aki új könyvében (*Der Jahrtausend Mensch*, 1973) nem elégszik meg azzal, mint sokan, hogy az Apokalipszis rémével riogasson, hanem úgy írja fel falainkra a Mene-tekelt, hogy közben a tette, a kezdeményezésre sarkalló „jó híreket“ gyűjti össze. A „megváltó képzelet“ termékeiről, az új erkölcsöt már gyakorlatilag alkalmazó nonkonformista környezetvédőkről és a „szelíd technikát“ tervező „gondolatgyárak“-ról tudósít.

„Jó hírei“ egyben az új etika megszületésének biztató dokumentumai.

Gáll Ernő

Venczel János:
Rómeó és Júlia